

УЧИНОК ЯК ШЛЯХ ДО РОЗУМІННЯ СТАНОВЛЕННЯ ЕТИЧНИХ НОРМ В СУСПІЛЬНОМУ ЖИТТІ

Кравчук Л.В.

старший викладач кафедри методики та психології дошкільної і початкової освіти Інституту післядипломної педагогічної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка
E-mail: l.kravchuk@kubg.edu.ua

Актуальність. На сьогодні масова освітня практика знаходиться переважно в інформаційно-вербальному, недіяльнісному просторі. Як показує досвід, вона йде шляхом, результатом якого стають прекрасно інформовані люди, не обтяжені совістю (Е. Боуер, Р. Шейєрман). Вчинки, стосунки, моральна діяльність як вищі ціннісні психолого-педагогічні феномени рідко стають предметом діагностування та аналізу, але ще рідше – конструктивної прогностичної діяльності.

Актуальність нашого дослідження зростає у зв'язку з тим, що освітнім закладам потрібна гуманізація освіти, педагогіка, яка б відзначалася моральністю, професійною свободою, етичним вчинком.

Мета нашої статті – дослідити та осмислити сутність вчинку як індикатора поведінки.

Виклад основного матеріалу. Етичні вчинки мають стати вищою людською цінністю, метою, засобом та результатом освіти і розвитку особистості. Їх осмислення та реалізація допоможуть відкрити таємниці людського буття, шляхи пошуку відповідей на хвилюючі питання про мету і смисл життя, добро і зло, етичність і мораль. Світ людини розкривається через світ її вчинків. «У вчинках проявляється особистість – її провідні потреби, ставлення до оточуючої дійсності, характер, темперамент» [6, с. 370].

Осмисленню вчинку присвячені спеціальні роботи філософів, соціологів, культурологів (М. М. Бахтін, Г. Л. Тульчинський, І. О. Кон, В. С. Біблер), етиків (Г. І. Акуленко, С. Ф. Анісімов, В. А. Блюмкін, В. П. Болотов, А. А. Гусейнов, О. Г. Дробницький, О. І. Титаренко), психологів (О. В. Киричук, А. Н. Леонтьєв, К. К. Платонов, В. А. Роменець, С. Л. Рубінштейн, П. В. Симонов).

У рамках традиції пошуку цілісного світогляду, який дозволяє особистості переборювати розрив духовного й практичного, необхідності і свободи, М. М. Бахтіним була вироблена ідея вмотивованої «зсередини» особистісної й відповідальної дії – ідея вчинку.

Розробляючи свою теорію вчинку, М. М. Бахтін стверджував, що кожний психічний феномен, в тому числі і людська думка з усім її змістом, становить індивідуально-відповідальний вчинок. Все життя людини можна розглядати як деякий складний вчинок. «Я вчиняю, – зазначає Бахтін, – всім своїм життям, кожний окремий акт і переживання є момент мого життя-вчинкування. Але цей момент не є абстракцією. Він уміщує в собі, з одного боку, людську неповторність, що виявляється в певний час і в певних умовах, а з іншого – смисловий узагальнюючий момент» [3, с. 85]. Вчений розглядає вчинок як наслідок прийняття рішення, як підсумок усіх альтернатив; у ньому всі попередні конфлікти так або інакше знаходять розв'язання. «Вчинок – останній підсумок, всебічний, остаточний висновок» [8].

З біологічної, психологічної та фізіологічної точки зору вчинок може здаватися стихійним і темним як абстрактне буття, але зсередини вчинку людина, що відповідально вчинила, знає ясне й виразне світло, в якому вона орієнтується [9]. За допомогою вчинку розкривається світ, а також і психічний світ людини, який є інструментом світо-

вого зрізу. Вчинок, на думку О. М. Ткаченка, на відміну від таких психологічних феноменів, як мотивація, інтелект, воля, характер, стосується не однієї якоїсь сторони психіки особистості (мотиваційної, регулятивної, пізнавальної), а становить їх єдність, що відповідає реальним цілісним актам самореалізації особистості. «Вчинок являє собою єдність внутрішнього й зовнішнього, тілесного й соціального, індивідуального й суспільного, свідомого, несвідомого й надсвідомого; структурно, функціонально й генетично поєднує в собі ствердження і заперечення, творення й репродукування, свободу й необхідність» [10, с. 165].

Етичний вчинок – унікальний і багатограничний предмет для роздумів про вищі цінності життя та культури. Він вміщує осмислення, рішення, дію. У вчинку проявляються всі основні проблеми філософії людини: діалектика знань і переконань, прагнень і обставин, дій і оцінка їх результатів. У ньому ж, в етичному вчинку, вони знаходять і своє вирішення. На вибір того чи іншого вчинку впливають внутрішні потреби, установки і ціннісні орієнтації людини.

На думку Б. Г. Лихачова, сутнісний внутрішній світ людини утворюється і вибудовується не тільки за генетично детермінованою схемою, за попередньо сформованим образом, але й в значній мірі відповідно до зовнішнього світу. В свою чергу, зовнішній світ перетворюється і вибудовується людиною відповідно до її внутрішнього світу. Завдяки активній взаємодії, внутрішній і зовнішній світи людини породжують міжособистісні й суспільні відносини. Результатом таких відносин стають вчинки, які так чи інакше відображають внутрішню сутність людини.

Під вчинком Рубінштейн розуміє таку дію людини, в якій виявляється її суспільна природа, тобто такий акт поведінки, в якому провідне значення набувають міжлюдські відносини. «У вчинках, у діях людей їхнє ставлення до оточуючого не тільки виражається, а й формується: дія виражає відношення, але й навпаки – дія формує відношення» [10, с. 180]. За Рубінштейном, вчинок – «одиниця» поведінки, «клітинка» морально-етичної діяльності.

З точки зору етики, морально-етична діяльність розглядається в двох значеннях: широкому – як аспект будь-якої діяльності людини; у вузькому – як відносно самостійний вид діяльності (В. А. Блюмкін, О. І. Титаренко, Д. С. Шимановський та ін). «Морально-етична діяльність» в етиці розглядається як синонім «морально-етичної поведінки» (М. М. Архангельський) і як специфічна діяльність, підпорядкована свідомому, морально вмотивованому здійсненню морально-етичних завдань (О. Г. Дробницький). «Учинок – це дія, яка усвідомлюється особистістю як акт, який виражає її певне відношення до інших людей, до самого себе або праці... У вчинку виявляється рівень структури особистості – спрямованість. Як із дій складається діяльність, так із вчинків складається морально-етична діяльність людини» [11].

Аналіз літератури показує, що вчинок – це не стільки одномоментний акт, скільки процес дії. Як процес дії вчинок складається з: оцінки ситуації – мотиву – прийняття рішення – вибору засобів – акту інтерпретації – оцінки акту іншими – дії-відповіді.

Як зазначав Л. М. Архангельський, людські дії набувають значення вчинків завдяки мотиву, меті, які реалізуються в дії, завдяки тим відношенням, які виникають в результаті конкретної дії. Вчинок, за Челпановим, це складний вольовий акт, до якого входять обмірковування, прийняття рішення та виконання. Тут розглядаються мотиви й спонукання, мета дії. Мотиви мають суперечність, виникає боротьба мотивів, внаслідок чого людина здійснює вибір, долаючи вагання [12, с. 523].

Щоб краще зрозуміти природу морально-етичного вчинку, варто всі дії людини розділити на дві групи – дії-операції та дії-вчинки. Перші – це такі дії, які взяті в їх зов-

нішньому вияві безвідносно до їх значення; другі – вмотивовані й усвідомлені дії, соціально значимі.

Своєрідною формою розмежування дій-операцій і дій-вчинків є виділення у вчинку двох сторін: внутрішньої (мотив) і зовнішньої (дія). В такому випадку мотив буде розглядатися як основа дії, а вчинок – як вмотивована дія, тобто дія-операція, що виступає як нейтральний елемент вчинку. Але «нейтральність» ролі операційного елемента дає факти невідповідності мотиву і наслідків в тих випадках, коли мотив не викликає вагань, а зовнішні умови не мають перешкод для втілення мотиву в результат. Дія може розглядатися також у вигляді операції, яка не має морально-ціннісного змісту. Крім того, вчинок може не заключати в собі матеріально відчутної дії, хоча від цього він не перестає бути актом поведінки [2, с. 69].

Через здійснений вчинок виражається морально-етичний характер людини. Людина стає схильною до виконання морально-етичних принципів, вимог, законів, якщо її вчинки більше підпорядковані розсудку, ніж чуттєвим спонуканням. Але, не зважаючи на те, що вчинок зумовлений мотивами, рішення, яке прийняла людина може бути вільним. В такому випадку, після звершення дії людина має усвідомлення того, що у неї був вибір, вона могла вчинити інакше, ніж вона вчинила. Можливість керуватися будь-яким мотивом свідчить про вільне прийняття рішення. Тому можна говорити, що не зовнішні умови мають безпосередній вплив на вчинок, а особистість людини.

А. С. Макаренко визначив один із самих суттєвих критеріїв морально-етичної освіченості людини – «вчинок по секрету». Це морально-етична поведінка, яка прихована від очей інших і не являється наслідком вимоги, заохочення чи покарання. Макаренко назвав таку поведінку – «вчинок для правильної ідеї» [4, с. 12]. Таким чином, коли вчинок входить в структуру морально-етичної діяльності, ознака усвідомлення займає у ньому першочергове місце, тобто вчинок є цілеспрямованою і морально вмотивованою дією.

На основі системно-структурного та структурно-функціонального методів дослідження спеціалістами з етики (Г. І. Акуленко, С. Ф. Анісімов, А. А. Гусейнов, М. С. Каган, Н. В. Рибаківа, О. І. Титаренко, Г. Л. Тульчинський) розроблена типологія морально-етичних вчинків. М. Н. Аплетаяв систематизував типи вчинків і склав типологію морально-етичних вчинків за певними ознаками: стійкістю структури, цінністю й співвідношенням з мотивом, актом дії і наслідком [1, с. 3 – 9].

При організації морально-етичної діяльності особистості необхідно враховувати стійкі зв'язки структури морально-етичного вчинку [15, с. 23]. Це дасть змогу виділити ряд варіантів, різновидів, можливих комбінацій типів вчинків. Наприклад, цілісний, гармонійний; афективний; раціональний; конформістський і комунікативний.

Цілісний, гармонійний тип вчинку включає наступні елементи: мотив, намір, мета, дія, наслідок, самооцінка людиною вчинку, відношення до вчинку оточуючих. Більш повна, розгорнута модель структури характерна для вчинків, які характеризуються:

- свідомістю;
- урахуванням деталей ситуації;
- усвідомленням особистісної відповідальності за свої дії або бездіяльність.

Цілісний, гармонійний тип вчинку

Оцінка - Ціннісна орієнтація - Установка - Мета - Вибір засобів - Спонування - Мотив - Набір - Рішення - Дія - Самооцінка - Результат.

Даний тип вчинку може бути прийнятий як критерій моральної стійкості, надійності, високо розвиненої морально-етичної сфери особистості. Структурні елементи такого типу вчинку можна використати в якості показників для включення їх в діагностичні, моніторингові, прогностичні, розвиваючі навчальні програми.

У другому варіанті структури морально-етичного вчинку, так як і в першому, може існувати декілька моделей взаємодії елементів. Моделі даного варіанту характеризуються відсутністю усвідомлення або спонукань. У тому випадку, коли відсутня оцінка, ціннісна орієнтація і усвідомлена мета, вчинок здійснюється на чуттєво-емоційному рівні.

Афективний тип

Установка - Мета - Вибір засобів - Спонування - Мотив - Намір - Рішення - Дія - Результат.

У даному типі вчинку переживання беруть гору над свідомістю, вибір засобів здійснюється за принципом бажання. У структурі раціонального вчинку відсутнє спонування.

Раціональний тип

Оцінка - Ціннісна орієнтація - Установка - Мета - Вибір засобів - Мотив - Намір - Рішення - Дія - Самооцінка - Результат.

Як бачимо, в цьому типі вчинку будь-який вияв емоційності стримується, відчуття відкидаються як такі, що заважають справі.

У всіх моделях взаємозв'язку елементів третього варіанту структури вчинку відсутня як оцінка, так і спонування, тобто усвідомлене і неусвідомлене. Підґрунтям здійснення такого вчинку є або звичка, або сліпе наслідування іншим.

Конформіський тип

Знання - Мотив - Дія.

Як бачимо, структура цього типу вчинку найбільш збіднена. Вона складається всього з трьох елементів: знань, мотиву та дії. Мотивом дії в цьому випадку звичайно виступає посилання на інших: «Як усі, так і я», «Роблю, тому що так всі роблять».

У четвертому варіанті структури етичного вчинку, який сприймається не стільки як одномоментний акт, скільки як процес дії, виділяють дещо інші елементи, які пов'язані і комунікативною діяльністю.

Комунікативний тип

Спілкування - Ситуація - Оцінка ситуації - Мотивація - Прийняття рішення - Вибір засобів - Акт - Інтерпретація і оцінка акту іншими - Спілкування.

Таким чином, етиці як науці відомі п'ять типів морально-етичних учинків, кожен з яких містить велику кількість комбінацій елементів віртуальних учинків, тобто таких, які можуть виявитися за певних умов.

Учинки також можуть бути розглянуті за ознакою можливих співвідношень мотиву і наслідків:

морально-етичний мотив – наслідки корисні;

морально-етичний мотив – наслідки шкідливі;

неетичний мотив – наслідки корисні;

неетичний мотив – наслідки шкідливі.

Цілісним, гармонійним з цієї точки зору вчинком, який заслуговує на позитивну етичну оцінку, є перший варіант. Гармонія вчинку можлива, таким чином, лише в тому випадку, коли мотив і наслідки дії розглядаються окремо як необхідні, а разом – як необхідні і достатні [1, с. 6].

Хоча існують розбіжності в поглядах вчених щодо структури етичного вчинку, можна виділити деякі загальноприйняті елементи:

Склад і структура етичного вчинку

Попередня робота свідомості - Діяння - Результат - Подальша робота свідомості.

Склад і структура етичного вчинку

Смислова установка - Діяння - Результат - Подальша робота свідомості.

Різні автори по своєму розуміють попередню роботу свідомості. Якщо в цьому блоці виділити мотив, намір і вибір, то з'являється можливість уточнення схеми, співвідношення її з ієрархічною структурою настановної регуляції. Тоді мотиву буде передувати «спрацювання» смислової установки, наміру – цільової, вибору – операціональна.

Склад і структура етичного вчинку

Смислова - Мотив

Цільова - Набір

Операціональна - Вибір

Виходячи з того, що всі елементи структури вчинку в реальному житті майже ніколи не присутні, вказані класифікації етичних вчинків дають нам підстави вважати, що необхідно і достатньо брати до уваги наступні структурні елементи та їх взаємозв'язок: мотив, діяння (акт), результат, а також умови, за яких мотив переходить у результат. Мотив завжди є суб'єктивним, результат – об'єктивним. Умови можуть бути і суб'єктивними, і об'єктивними.

У цілому вчинок – це єдність об'єктивного та суб'єктивного у поведінці. Найближчі результати вчинку більшою мірою лежать на поверхні, їх можна спостерігати [15, с. 371]. Цілісні ж уявлення про те, як виміряти ступінь вияву етичних вчинків, які їх ознаки, якості ще не достатньо розроблені. З цією метою використовують терміни «критерій» і «показник».

«Критерій – це мірило для оцінки чого-небудь» [13, с. 130], ознака необхідна і достатня, за допомогою якої виробляється оцінка, визначення або класифікація чого-небудь. Поняття «показник» не включає в себе загальність виміру, так як не містить необхідності і достатності якостей для повної характеристики того чи іншого явища. Показники відображають якості й ознаки пізнаваного об'єкту й виступають засобом накопичення кількісних і якісних даних для критеріального узагальнення. Критерій з'являється на основі системи показників, тому він характеризує кількісно-якісну визначеність явища, яке вивчається в даний момент. «Оцінка є встановлення вартості, значення для суспільства, колективу, особистості тих чи інших факторів і явищ, а критерій – мірило, сам предмет порівняння, за допомогою якого і проводиться оцінювання» [5, с. 189 – 190].

Критеріями оцінки етичних вчинків дітей молодшого шкільного віку є:

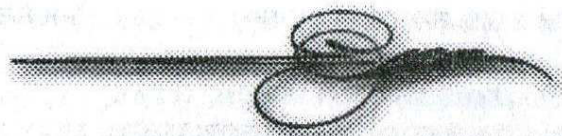
- інтелектуальний, який включає наявність знань, які відповідають морально-етичним нормам і правилам, здатність висувати на основі цих знань етичні судження;
- емоційно-почуттєвий, що розглядається як здатність протистояти спокусі порушити ці правила;
- практичний, тобто уміння здійснювати усвідомлені вчинки.

Висновок. Отже, знання з філософії, етики педагогіки та психології дають можливість стверджувати, що:

- вчинок визначається як акт здійснення вольового морально-етичного відношення в діянні (або бездіянні) і в його результаті, як «дія людини, що розглядається в її співвідношенні із соціальними, в тому числі етичними та правовими нормами, прийнятими в суспільстві» [7, с. 22];
- у структурі вчинку важливе значення мають умови його здійснення як зовнішні, об'єктивні, так і внутрішні, суб'єктивні.

Література:

1. Аплетаяев М. Н. Этическая типология нравственных поступков// Инновационные проблемы в учреждениях российского образования: Межвузовский сборник научных трудов / Под ред. д-ра пед. наук, проф. З. М. Улетбаева. – Магнитогорск: МаГУ, 1999. – 231 с.
2. Бакштановский В. И. Моральный выбор личности: альтернативы и решения. – М.: Политиздат, 1983. – 224 с.
3. Бахтин М. М. К философии поступка // Философия и социология науки и техники. Ежегодник. 1984 – 1985. – М.: Наука, 1986.
4. Богданова О. С. Нравственное воспитание младших школьников: Дис...док. пед. наук. – М., 1975. – 375 с.
5. Боровский М. И. Детерминизм и нравственное поведение личности. – Минск: Наука и техника, 1974. – 236 с.
6. Вікова та педагогічна психологія: Навч. посіб / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огородній та ін. – К.: Просвіта, 2001. – 416 с.
7. Гумницкий Г. Н. Нравственный поступок и его оценка. – М.: Знание, 1978.
8. Нариси з історії вітчизняної психології (XIX ст.) / За ред. Г. С. Костюка. – К.: Рад. шк., 1955. – Ч. 1. – 258 с.
9. Нариси з історії вітчизняної психології (XIX ст.) / За ред. Г. С. Костюка. – К.: Рад. шк., 1955. – Ч. 2. – 260 с.
10. Основи психології: Підручник / За загал. ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця. – К.: Либідь, 1995. – 632 с.
11. Платонов К. К. Структура и развитие личности. – М.: Наука, 1986. – 256 с.
12. Роменець В. А. Історія психології XIX – початку XX століття: Навч. посібник. – К.: Вища шк., 1995. – 614 с.
13. Словарь по этике. Под ред. О. Г. Дробницкого и И. С. Кона. Изд. 2-е. М., Политиздат, 1970. – 398 с.
14. Шмачилина С. В. Воспитание старшеклассников в нравственной деятельности: Учебное пособие для студентов педвузов. – Омск, 1997. – 106 с.
15. Этика: Учебник / Под ред. А. А. Гусейнова и Е. Л. Дубко. – М., 1999. – 496 с.

**АКМЕ-ОСОБИСТІСТЬ – ОРІЄНТИР ДЛЯ
ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОЇ СИСТЕМИ ЯКОСТІ ВИЩОЇ ОСВІТИ****Кубанов Р. А.**

кандидат педагогічних наук, доцент, член-кореспондент Міжнародної академії наук педагогічної освіти, член-кореспондент Української академії акмеології, член Європейської асоціації педагогів і психологів «Science», докторант кафедри педагогіки Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Луганськ
E-mail: kubanov12@rambler.ru

У сучасних умовах набув розвитку такий напрямок вивчення професійної діяльності, як акмеологія. Вона прагне створити цілісну модель соціального суб'єкта, прийнятний алгоритм і технологію його дослідження, формування й активної реалізації творчої